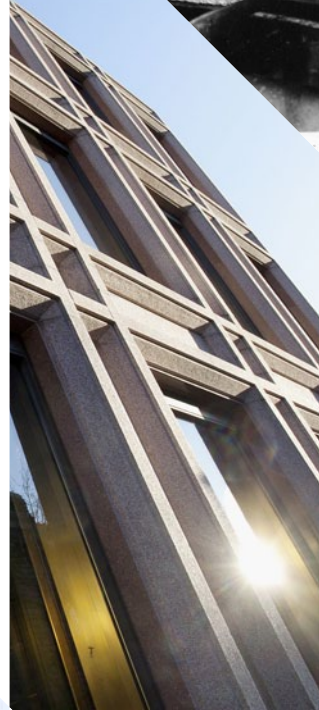

PENGEVESENETS VOKTER

VED SENTRALBANKSJEF
ØYSTEIN OLSEN

TRONDHEIM, 14. JUNI 2016

Deres Majestet, stortingspresident, statsråd og ærede gjester.

I dag, for nøyaktig 200 år siden signerte kong Karl 2 loven om Norges pengevesen. Det var et viktig skritt i gjenreisningen av Norge som selvstendig nasjon.

To år tidligere – på Eidsvoll – hadde Christian Magnus Falsen fremholdt at ingen stat kan bestå uten et velfungerende pengevesen. En egen valuta ville være et symbol på landets suverenitet og frihet. Og skulle landets selvstendighet sikres, måtte det skapes orden i landets økonomi. Med et pengevesen i ruiner, var det en tung jobb.

Norges ledende menn – og sikkert også kvinner – hadde lenge sett ulempene med at landet manglet en bank. Veien til København og den nærmeste banken var lang. Derfor ble løsningen ofte slekt og venner eller andre forbindelser. Det var nok ikke bare underholdning som lokket næringslivets folk til teatersalongen på den tiden. Teateret var en viktig møteplass, og det var ikke bare kunstneriske prestasjoner som ble diskutert langs benkerader og i foajeen. Var man heldig, kunne kvelden også resultere i avtale om pengelån.

Med kongens signatur 14. juni 1816 var grunnlaget for Norges pengevesen lagt. Landet fikk en ny valuta – spesidaleren. Samtidig fikk Norge sin første bank. Den fikk, betegnende nok, navnet Norges Bank. Banken fikk avdelinger i de største byene. Og bankens første hovedsete ble lagt hit, til Trondheim, tolv dagsreiser fra Regjeringen i Christiania, og enda lengre fra Stockholm. Det ga en geografisk avstand til konge og regjering. Men viktigere var den formelle avstanden.

På Eidsvoll hadde de folkevalgte selv tatt ansvaret for pengevesenet. I Grunnlovens paragraf 75 c slås det fast: «Det tilkommer Stortinget:[..] at føre Opsyn over Rigets Pengevæsen». Dermed var det Stortinget, og ikke kongen, som var Norges Banks oppdragsgiver. Kongen skulle ikke lenger ha mulighet til å trykke penger etter eget forgodtbefinnende. Bak denne beslutningen lå bitre minner om pengevesenets forfall under Napoleonskrigene, men også inspirasjon fra opplysningstidens tenkere. Danskekongens enevelde skulle erstattes av folkesuverenitet og maktfordeling. Institusjoner med klart avgrensede roller skulle bygge tillit og hindre vilkårlig maktbruk.

Skulle tilliten til pengevesenet gjenreises, måtte lovnaden om stabile pengeverdier ha støtte i konkrete verdier. Det måtte bli slutt på tomme løfter. Tilliten til spesidaleren skulle baseres på en beholdning sølv i Norges Banks hvelv. Løftet om at sedlene kunne veksles inn i pålydende verdi i sølv, skulle holdes.

Men først måtte sølv skaffes til veie. Appeller om frivillig tegning av aksjer var ikke nok. Tvang måtte til. Alle som hadde midler, måtte bidra med innskudd i den nyopprettede banken. For mange var sølvskatten – som den ble kalt – tung å bære. År med krig og uår hadde satt landets økonomi tilbake. 1816 er kjent som året uten sommer. Mange steder måtte skatten inndrives med makt. Både reserver på kistebunnen og vakre gjenstander i sølv gikk med. Fra Hallingdal og Valdres marsjerte bønder i protest mot Christiania. Finansministeren, grev Herman Wedel Jarlsberg, hugget egenhendig opp sølvtøyet og kastet det på vekten. Det er sagt at hans hustru Karen, statsminister Ankers datter, vætet arvegodset hun rakte ham med sine tårer.

Flere år senere satte Henrik Wergeland ord på strevet – og gevinsten – sølvskatten ga. «Nasjonalånden», sa Wergeland, «hadde krevd og skapt banken midt under manglene, men også gitt folket den trettes kraft. I belønning hadde solen smilt vennlig til dem.»¹

Sølvskatten gjorde mange av landets borgere til tvungne aksjonærer i Norges Bank. Det viste seg å være en god investering, privatøkonomisk og for landet. Tilliten til pengevesenet ble møysommelig gjenopprettet. Banken ga også ut lån til private. Egne bekjentskaper eller ågerkarler var ikke lenger de eneste kildene til kreditt. Viktige grunnsteiner var lagt for at økonomien kunne vokse og folks levestandard løftes.

I 1874 ble sølvbeholdningen byttet ut med gull. Overgangen til en gullstandard møtte liten motstand. Verre var det med forslaget om en myntunion med Danmark og Sverige. Dette falt mange tungt for brystet. Den symbolske betydningen av landets valuta var stor. Uviljen mot embetsmannsstyret som hadde fremmet saken, veide også tungt. Forslaget innebar i tillegg at selve pengeenheten skulle endres. Folk var vant til å regne i spesidaler oppdelt i 120 skilling. Det langt enklere desimalsystemet med kroner og øre, fremstod for mange som unødig komplisert. Ved første gangs votering falt forslaget i Stortinget.

En av dem som uttrykte glede over at spesidaleren tilsynelatende var reddet, var kirkesanger Olafsen i Romsdalen.² Han kunne berette at «Her på landsbygden står vi nesten gapende av skrekk og forundring over at det bare kunne henge som i et hår, at det norske folk hadde mistet sitt myntvesen, som hadde kostet så uhyre ofre, og isteden fått et nytt med alle de forferdelige ulemper og byrder, som uundgåelig ville fulgt med ...».

Kirkesangerens glede ble kortvarig. Allerede året etter gikk Norge inn i den skandinaviske myntunionen. Spesidaleren forsvant, og kronen tok over. Fordelene ved at norske penger ble godkjent som gjengs betalingsmiddel i nabolandene, trumfet den symbolske verdien som lå i spesidaleren. Sett i ettertid, bærer deltakelsen i myntunionen bud om en nasjon som var blitt trygg på seg selv og så seg som jevnbyrdig med sine skandinaviske slektninger.

I løpet av 1800-tallet gjennomgikk landets økonomi og pengevesen store endringer. Økt handel og økonomisk fremgang krevde et mer utbygd pengevesen. Et bankvesen vokste frem, først i form av sparebanker som formidlet kreditt basert på innskudd fra egne medlemmer. Etter hvert kom også forretningsbanker til. Det endret også Norges Banks rolle. Mot slutten av 1800-tallet hadde banken gått fra å være landets eneste bank til å bli bankenes bank.

I 1892 kom en ny lov for Norges Bank på plass. Distriktsavdelingene ble fratatt retten til å fastsette renten i eget distrikt – Norge ble ett renterike. Gullbeholdningen skulle heller ikke lenger sette en absolutt grense for seddelmengden. Det fjernet et formelt hinder for at sentralbanken i en krisesituasjon kunne gi likviditetshjelp til private banker – noe som snart skulle bli nødvendig.

Et mer sammensatt bankvesen med flere bånd til det internasjonale finanssystemet hadde gitt grobunn for finansiell uro. Rett før århundreskiftet utviklet det seg en spekulasjonsøkonomi i Kristiania. Eiendomsprisene gikk i været, og nystartede banker lånte villig ut – ofte basert på kortsiktig kreditt fra utlandet.

1 Henrik Wergeland (1834–37): Tale ved en borgerfest i Eidsvoll «Til forfædrenes minde», Samlede skrifter. 2. bind: 1834–37

2 Kolbjørn Skaare (1995): Norges mynthistorie (s 171), Bind 1 Universitetsforlaget

Krakket som fulgte, rammet mange. En dag i juni 1899 troppet en delegasjon fra Discontobanken opp i Norges Bank med et alvorlig budskap. En av landets største bedrifter kunne ikke gjøre opp for seg. Discontobanken vaklet. Hvis den falt, kunne det utløse panikk og slå flere banker over ende. Norges Bank, ledet av sentralbanksjef Bomhoff, tok umiddelbart affære og stilte opp med likviditetsstøtte. Økonomien ble tilført kreditt. Snart måtte Norges Bank også ta fatt på å avvikle spekulantbanker, men unngikk samtidig at sunne banker gikk med i dragsuget.

I etterkant høstet banken ros. Under Stortingets behandling av Norges Banks virksomhet ble det kommentert at «...Norges bank havde traadt støttende til i et øieblik, da det gjaldt mindre at være bankchef, men mere at have det kolde hoved og hjertet paa rette sted.»³ Hjertet til Norges Bank var hos pengevesenet. Den kalde fornuft sa at hvis bankuroen fikk spre seg, ville landets økonomi rammes hardt.

Året 1905 står som en milepæl i Norges historie. Men i historien om landets pengevesen, er året nærmest en ikke-begivenhet. Rett nok merket Norges Bank en viss uro gjennom sommeren og høsten. Faren for krig var til stede, og for å sikre seg mot det som kunne komme, ba folk om norske sedler fremfor gull. Norske betalingsmidler ble, med andre ord, ansett som trygge. Det gjenspeiler den jobben som var gjort her hjemme i skyggen av unionen med Sverige. Da unionen ble oppløst, stod nasjonen støtt med vel utbygde samfunnsinstitusjoner. Blant disse var en egen sentralbank og et pengevesen som hadde tillit både hjemme og ute.

Med den tyske okkupasjonen i 1940 fulgte også uorden i pengevesenet. Okkupasjonsmakten hadde behov for penger og kunne i praksis bruke seddelpressen til å dekke behovet. Men én ting fikk de ikke lagt beslag på – landets gullbeholdning. Det sies at en sentralbank må være fremsynt. Da er den i stand til å handle i tide, og bidra til stabilitet i økonomien. Fremsynthet på et annet plan ble demonstrert av Nicolai Rygg, i forkant av invasjonen. Allerede i 1938 ga Rygg den 21-årige Ivar Borg et hemmelig oppdrag. Hver morgen, gjennom flere måneder, ble den unge mannen låst inn i bankens hvelv for å pakke ned gullbeholdningen. Da tyskerne var på vei inn mot Oslo, kunne gullet raskt lastes om bord på forhåndsrekvirerte lastebiler. Etter en dramatisk flukt ble gullet berget ut av landet. Det ga økonomisk handlefrihet til regjeringen i London.

En sentralbank skal ta vare på verdier. Norges Bank vokter ikke lenger landets gull. Gullet er for lengst solgt. I dag forvalter i stedet banken inntekter som havets sorte gull har kastet av seg. Det gir handlefrihet til fremtidige generasjoner.

Et velfungerende pengevesen med stabile pengeverdier. Fortsatt danner dette rammen rundt Norges Banks samfunnsoppdrag. Slik har det vært i 200 år. Uten tilstrekkelig tilgang på trygge betalingsmidler rammes omsetningen av varer og tjenester. Da kan økonomien gå i stå. Den gang som nå. Samtidig har sentralbankens rolle utviklet seg over tid. Den må forholde seg til en scene i stadig endring.

Tidlig i bankens historie, var utlån til private kunder en viktig del av samfunnsoppdraget. Den oppgaven er siden overlatt til andre. Dette er en fornuftig arbeidsdeling. Samtidig er sentralbanken tro mot rollen som bankenes bank, i gode så vel som i onde dager. Rammes bankenes utlånsvirksomhet, er kostnadene for samfunnet store. En sentralbank kan ikke stille seg på sidelinjen når bankvesenets kilder til kreditt er i ferd med å tørke inn. Derfor holder vi et årvåkent øye med finansmarkedene, og gir råd om tiltak

3 Stortingstidende 1900–1901 (s.966)

vi mener er nødvendig. Et mer komplekst penge- og finansmarked gjør denne oppgaven mer krevende, men også stadig viktigere.

Utstedelse av sedler er fortsatt sentralbankens ansvar. Folk skal vite at de sedlene de holder i hånden, er ekte. Bak et kunstferdig ytre skjuler det seg derfor sikkerhets-elementer som blir stadig mer avanserte. Vakre sedler kan også fungere som et visittkort for Norge. Vi ser frem til å introdusere den nye seddelrekken – med havet som gjennomgående tema – i løpet av de neste par årene.

Men for en moderne sentralbank strekker ansvaret for betalingsmidler seg mye lengre enn til sedler og mynt. Med kontopenger får vi utført betalinger raskt og effektivt – så lenge systemet bak fungerer som det skal. Kjernen i landets elektroniske betalingssystem ligger i Norges Bank. Det er en del av bankens samfunnsoppdrag som får lite oppmerksomhet i det daglige. Og slik bør det være. Når folk ikke snakker om interbankoppjøret, fungerer det som det skal. Da er vi fornøyd. Kravet til oppetid kan ikke være mindre enn 100 prosent.

Den teknologiske utviklingen stopper ikke med nettbank, kortterminaler og de formene for kontaktløs betaling vi kjenner i dag. Nye betalingsmidler skapes, og nye finansielle motorveier oppstår. Men også for fremtidige betalingssystemer vil stabilitet og tillit være avgjørende egenskaper – ikke bare for den enkelte bruker, men for at den finansielle infrastrukturen ikke skal bryte sammen. Fortsatt er det behov for et nav som kan garantere at betalingssystemet er underlagt tilstrekkelig kontroll. Det navet er sentralbanken.

Gjennom bankens 200-årige historie har en av de fremste oppgavene vært å sørge for stabile pengeverdier. Oppdraget har vært utført med vekslende hell. Pendelen svinger. I enkelte perioder har nok prisstabiliteten vært under pari. I andre perioder har banken fått kritikk for å ha vært for enøyd. Norges Banks rom for å holde prisveksten i sjakk, har til tider også vært begrenset.

I dag er oppdraget klart og tydelig delegert til Norges Bank. Og denne gangen er ikke tilliten til pengeverdien basert på en mengde edelt metall, men på bankens evne til å sørge for lav og stabil inflasjon. Tillit til at banken holder det den lover.

Historien har vist at det kan være hensiktsmessig å delegere ansvaret for stabile priser til en sentralbank som – også i urolige tider – har et langsiktig perspektiv. En lærdom fra de siste årene er også at pengepolitikken ikke kan settes på autopilot. Som sentralbank har vi et ansvar for en stabil økonomisk utvikling. Ofte må hensynet til hva som kan oppnås på lang sikt, veies mot kortsiktige gevinster. Balansegangen kan være krevende. En tidligere amerikansk sentralbanksjef har sagt at sentralbankens rolle er «å stikke av med punsjbollen når festen er i ferd med å ta av». ⁴ Det er en rolle Norges Bank må være beredt til å ta. Men ikke i kveld.

Det siste året har også vist at banken kan gi hjelp i motbakke når det trengs. Dagens styringsrente er den laveste i bankens historie. Når inflasjonen er godt forankret, kan pengepolitikken brukes til å stimulere produksjon og sysselsetting. Det bidrar til å gjøre krevende omstillinger i norsk økonomi, noe lettere.

Bankens posisjon har helt siden 1816 vært regulert gjennom et eget lovverk. Men tillit vil alltid være avgjørende for sentralbankens reelle uavhengighet. Den tilliten er kun

⁴ William McChesney Martin, Jr, (1955): Address before the New York Group of Investment Bankers Association of America

til låns. Når omgivelsene skifter, må også en sentralbank være i stand til å omstille seg og tenke nytt. Det er resultatene, og hvordan de oppnås, som teller.

NORGES BANK

PENGEVESENETS VOKTER

14. JUNI 2016

Norges Banks første krevende mål – å gjenreise tilliten til pengevesenet – ble nådd. Det ga et viktig bidrag til 1800-tallets nasjonsbygging. Lederen av bankens første direksjon, Jacob Fredrik Oxholm, hadde også suksess på andre fronter. Han høstet stort bifall som amatørskuespiller, nettopp her – på Trondheims scene.

Institusjonen han ledet – Norges Bank – er ikke ute etter bravur og begeistrede tilrop. Bankens mål er mer nøkternt – den skal være en nyttig samfunnsinstitusjon og en stødig vokter av landets pengevesen.

Men akkurat i kveld mottar vi gjerne litt applaus. Gratulerer med dagen!